

Jolanta Tambor

Fonetyka i fonologia
współczesnego języka
polskiego
Ćwiczenia

W książce wykorzystano czcionki fonetyczne z zestawu *Czcionki znaków fonetycznych. Fonpol®*, Szkoła Języka i Kultury Polskiej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach i Wydawnictwo Gnome, Katowice 1994.

Redaktor inicjujący
Monika Szewczyk

Redaktor
Janina Zondek

Copyright © by Wydawnictwo Naukowe PWN SA
Warszawa 2007

ISBN 978-83-01-15042-6

Wydawnictwo Naukowe PWN SA
02-676 Warszawa, ul. Postępu 18
tel. 22 69 54 321; faks 22 69 54 031
e-mail: pwn@pwn.com.pl; www.pwn.pl

Spis treści

Od autorki	7
Wiadomości wstępne	9
Alfabet	25
Cechy głosek	29
Różnice między wymową a pisownią	43
Ilościowa i jakościowa zgodność i niezgodność liter i głosek	43
Funkcje litery <i>i</i>	49
Tzw. nosówki	54
Wymowa litery <i>ń</i>	65
Dźwięczność i bezdźwięczność	67
Geminaty	76
Upodobnienia wewnątrzwyrazowe	79
Upodobnienia międzywyrazowe	85
Zapis fonetyczny	94
Ćwiczenia z tekstami	94
Ćwiczenia z nagraniami	117
Prozodia	126
Fonologia	132
Klucz do ćwiczeń	137
Alfabet	137
Cechy głosek	140
Różnice między wymową a pisownią	142
Ilościowa i jakościowa zgodność i niezgodność liter i głosek	142
Funkcje litery <i>i</i>	144
Tzw. nosówki	147
Wymowa litery <i>ń</i>	151
Dźwięczność i bezdźwięczność	152
Geminaty	154
Upodobnienia wewnątrzwyrazowe	156
Upodobnienia międzywyrazowe	159
Teksty	165
Fonologia	187
Bibliografia	188

Od autorki

Książka *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego. Ćwiczenia* jest drugą częścią wydanego przez Wydawnictwo Naukowe PWN podręcznika zatytułowanego *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego*, przeznaczonego dla studentów filologii polskiej, który napisałyśmy wspólnie z Danutą Ostaszewską.

Życie publiczne w Polsce obfituje obecnie w liczne przykłady złej wymowy, spowodowane niestarannością, niechlujstwem językowym, ale także brakiem wiedzy i nieumiejętnością jej zdobywania. Mam więc nadzieję, że ta książka pomoże studentom wydziałów polonistycznych – w dużej mierze przyszłym nauczycielom języka polskiego, ale także reporterom, dziennikarzom, spikerom itd. – w utrwaleniu i sfunkcjonalizowaniu rzetelnej wiedzy teoretycznej z fonetyki i fonologii oraz w zdobyciu praktycznych umiejętności, w poznaniu i przyswojeniu prawideł poprawnej wymowy.

Dotychczasowa praktyka w nauczaniu fonetyki z uwagi na niedoskonały stan techniczny nie dawała możliwości jej właściwej realizacji. Uczono zapisu fonetycznego polegającego na przepisywaniu – zgodnie z poznanymi regułami – tekstów istniejących wcześniej w zapisie ortograficznym. Nie rezygnuję z tego typu ćwiczeń, jednak wiele z nich opiera się na tekstach mówionych, nagranych na płycie CD, dołączonej do książki.

Wiele z ćwiczeń student może wykonać sam, bez polecenia nauczyciela – do ćwiczeń dołączony jest *Klucz*. Wykonanie sporej liczby tak przygotowanych ćwiczeń pozwoli studentom nie tylko ugruntować swoją wiedzę, ale przede wszystkim ją sfunkcjonalizować. A taka wiedza jest przyszłym polonistom potrzebna najbardziej.

Pragnę w tym miejscu podziękować Profesor Danucie Ostaszewskiej, współautorce podręcznika *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego*, mojej przyjaciółce, za wyrażenie zgody na napisanie przeze mnie samodzielnie tego zbioru ćwiczeń oraz za przekazanie części zebranych przez siebie tekstów.

Dziękuję Profesor Małgorzacie Kicie za oddanie mi swoich tekstów zbieranych latami do innej, dotąd niewydanej książki.

Dziękuję Pani Romualdzie Piętkowej za „nagranie kurpiowskie”, do którego obie mamy jednakowy sentyment.

Dziękuję wreszcie osobom, które użyczyły swych głosów do nagrań: mojej córce Agnieszce i jej kolegom, Romanowi, mojemu tacie i cudzoziemkom z grupy Wioli (z wiosny 2006), uczącym się języka polskiego w Szkole Języka i Kultury Polskiej Uniwersytetu Śląskiego.

Wiadomości wstępne

1. Proszę wypisać nazwy miesięcy.

1.1. Ile w każdym z tych wyrazów jest liter, a ile głosek?

nazwa	liczba liter	liczba głosek
styczeń	7	6

1.2. Z nazw miesięcy proszę wypisać:

trójznaki

dwuznaki

litery, które niezupełnie odpowiadają głoskom

2. Proszę wypisać nazwy dni tygodnia.

2.1. Ile w każdym z tych wyrazów jest liter, a ile głosek?

nazwa	liczba liter	liczba głosek
poniedziałek	12	9

2.2. Z nazw dni tygodnia proszę wypisać:

trójznaki
 dwuznaki
 litery, które niezupełnie odpowiadają głoskom

2.3. Spośród wypisanych nazw dni tygodnia proszę podać przykład wyrazu, w którym jest więcej głosek niż liter.

.....
 Jaka litera symbolizuje więcej niż jedną głoskę?

3. Proszę przeczytać na głos poniższy wiersz. Czy recytując go, należy czytać nazwy liter, czy litery odczytywać jako zapis głosek? Skąd wiemy, jak należy je czytać?

A B C
 Chleba chcę,
 Lecz i wiedzieć mi się godzi,
 Z czego też to chleb się rodzi?

D E F
 Naprzód siew:
 Rolnik orze ziemię czarną
 I pod skibę rzuca ziarno.

H K J
 Ziarno w lot
 Zakiełkuje w ziemi łonie,
 I kłos buja na zagonie.

Ł i L
 Gdy już cel
 Osiągnięty gospodarza,
 Zboże wiozą do młynarza.

M N O

Każde źdźbło

W białą mąkę się zamienia.

P Q S

To już kres!

Z młyna piekarz mąkę bierze

I na zacier rzuca w dzieże.

R T U

I co tchu

W piec ogromny wkłada ciasto,

By chleb miały wieś i miasto.

W X Z

I chleb wnet!

Patrzcie, ile rąk potrzeba,

Aby mieć kawałek chleba.

(W. Belza, Abecadło o chlebie)

4. Proszę przeczytać na głos i porównać podane wiersze.

4.1. Jeden z nich to zabawne naśladownictwo wymowy osoby sepleniącej (wada wymowy), drugi to stylizacja na gwarę mazurzącą (wymowa regionalna). Proszę wskazać, jakie są podobieństwa między tymi dwoma zjawiskami i jaka jest podstawowa różnica między nimi.

Pewna pani na Marszałkowskiej
kupowała synkę z groskiem
w towarzystwie swego męża, ponurego draba;

wychodzą ze sklepu, pani w sloch,
w ksyk i w lament: – Mężu, och, och!
popats, popats, jaka strasna zaba!

Mąż był wyższy urzędnik, psetarł mgłę w okulaze
i mówi: – Zeczywiście, coś skace po trotuaze!

cy to zaba, cy tez nie,
w kazdym razie ja tym zainteresuję się;

zaraz zadzwonię do Cesława,
a Cesław niech zadzwoni do Symona –
nie wypada, zeby Warszawa
była na „takie coś” narazona.

Dzwonili, dzwonili i po tsech latach
wrescie schwymano zabę koło Nowego Świata;

a żeby sprawa zaby nie odesła w mglistość,
uządzono historycną urocystość:

ustawiono trybuny,
spędzono tłumy,
„Stselców” i „Federastów” –
słowem, całe miasto.

Potem na trybunę wesła Wysoka Figura
i kiedy odgzmiały wszystkie „hurra”,
Wysoka Figura zece tak:

– Wspólnym wysiłkiem żądu i społeczeństwa
pozbyliśmy się zabiego bezeceństwa –
panowie, do góry głowy i syje!

A społeczeństwo: – Zeczywiście,
dobrze, ze tę zabę złapaliście,
wsyscy pseto zawołajmy: „Niech zyje!”

(K. I. Gałczyński, *Strasna zaba*)

Lulaj-ze, Marysiu,
a lulaj-ze lulaj,
siwe ty ocka mas,
stulaj-ze je, stulaj!

Lulaj-ze, Marysiu,
Lulaj-ze, lulaj-ze,
jak cię zawołają,
Marysiu, wstajaj-ze!

Lulu, Maryś, lulu,
kolibecka z muru,
nagłówecki z drzewa –
lulać, Maryś trzeba.

A kołysały się
ptaski na badyłu,
śpiewały Marysi:
Lulu, Maryś, lulu.

Kołys-ze się, kołys,
sama kolibecko,
uśnij-ze mi, uśnij,
moje dzieciątecko!

Kołys-ze się, kołys,
co nad wodą stojis,
kolibecko z dzieckiem,
z małym dzieciąteckiem.

Lulaj-ze, Marysiu,
lulaj-ze, lulaj-ze,
robią kolibecke
stolarze, stolarze.

Stolarze ją robią,
malarze malują,
będzies ich prosiła,
to ci ją darują.

A lulaj-ze, lulaj,
bo cię wrzucę w Dunaj,
z Dunaju na Wisłę,
tam, cię Maryś, wyślę.

(Tekst wg: O. Kolberg, *Kieleckie 2*)

4.2. Proszę spróbować wiersz naśladowujący seplenienie przeczytać tak, jakby występowało w nim mazurzenie. Proszę z tego wiersza wypisać wyrazy, które są inaczej wymawiane przez osoby mówiące gwarą mazurzącą, a inaczej przez osoby sepleniące.

5. Proszę przeczytać tekst na głos. Proszę wybrać z tekstu onomatopeje i zapisać je fonetycznie. Jakie odgłosy zostały oddane owymi onomatopejami?

PROFESOR

Taak. Kto by wtedy pomyślał... Fiakrem do Kronprinz, elektryczny tramwaj dzwoni, bruki lśni... Ogromne, czarne parasole... Co ja mówię, większe, chyba takie! Deszcz o budę: tap-tap-tap-tap... Chwileczkę. Albo tak: tip-tap-tip-tap-tip...

UCZEŃ

O tym jeszcze nie było!...

PROFESOR

Wiedeń... A tu już Keiser-Platz i fiakry, landary, karoce, a ówdzie automobil: piit-piiit, patrzcie państwo! Z góry liliowa mgła, niżej gazowe latarnie, kule żółte i blask od mokrego kamienia. I szum. A tak! Szum! Hippr! Hej! A co to takiego, człowieku! A dalej przejechać nie sposób. Nie sposób? Dalej, dalej, czy nie widzisz, że ja także do Burgteatru?

(S. Mrozek, *Profesor*)

6. Proszę przeczytać na głos przytoczony tekst.

6.1. Proszę zapisać go fonetycznie.

6.2. Jakie wyrazy pełnią funkcję onomatopei? Jakie odgłosy zostały oddane owymi onomatopejami?

6.3. Co to są homofony?

– Miłe żabki, składam dank¹ wam

Za to: „Quamquam! quamquam! quamquam!”

Podziękowań cała sakwa

Za to: „qua qua qua”² in aqua³.

W sercu mym na zawsze utkwi

To piskliwe: „ut qui! ut qui!”⁴

Smutno mi. Straciłem wiarę.

Nie pytajcie: „qua re? qua re?”⁵

Głośny tłum żabich kum

Kumkać zaczął: „Cum, cum, cum!”⁶

(Zaznaczając, że to cum

Jest cum con-se-cu-ti-vum⁷).

(J. Tuwim, *Żaby łacinniczki*)

7. Proszę przeczytać na głos, a następnie zapisać fonetycznie poniższy tekst. Czy można go przeczytać, nie znając odpowiedniego języka obcego? W jakim celu autor wykorzystuje obce słowa?

Gra Barkarolę w pergoli

senne tremolo mandoli.

Z falą swawoli gondola

gondolijera Paola.

Fioriture, fioriture, fioriture,

fioriture, fioriture, fioriture ...

gondolijera Paola!

Paolo adoratorem

donny Laury di Fiore

¹ *dank* (z niem.) – podziękowanie.

² *qua* – która.

³ *in aqua* – w wodzie.

⁴ *ut qui* – jako ten, który.

⁵ *quare* – dlaczego.

⁶ *cum* – z (przyimek) i gdy, ponieważ (spójnik).

⁷ *ut consecutivum* – następujące jedno po drugim, tak zaczynają się łacińskie zdania wynikowe.

i dla Paola w tę porę
mandola – violą d'amore!
Fioriture, fioriture, fioriture,
fioriture, fioriture, fioriture ...
mandola – violą d'amore!

Violą d'amore, da gamba
mandola czule strojona.
Fali się żali, jak sam Bach,
dola Paola w canzonach!
Fioriture, fioriture, fioriture,
fioriture, fioriture, fioriture ...
dola Paola w canzonach ...

Donno Lauro di Fiore,
utul Paola do rana!
Holuj gondolę d'amore,
Santa Lucia Luntana!
Fioriture, fioriture, fioriture,
fioriture, fioriture, fioriture ...
Santa Lucia Luntana!

(J. Przybora, *Divertimento op. 4 Sylwestrowe*)

8. Proszę przeczytać na głos, a następnie zapisać fonetycznie kilka wypowiedzi bohaterów poniższego tekstu. Czy można je przeczytać, nie znając odpowiedniego języka obcego? Proszę wskazać wyrazy i kwestie, będące naśladownictwem, stylizacją na teksty z języka obcego, oraz takie, które są cytatami z języków obcych. Na czym polega fonetyczny dowcip tego tekstu?

(*Ambasador podchodzi do Starszego Pana*)

AMBASADOR

(*ściskając dłoń Starszego Pana*)

Mudzia kudziara adzidzia ziuziula! Awdzidzi?

STARSZY PAN

Parlez-vous français?

AMBASADOR

Hazia budzio français kiziu.

STARSZY PAN

Po ruski goworitie?

AMBASADOR

Hazia budzio ruski kiziu.

STARSZY PAN

Do you speak English?

AMBASADOR

Hazia budzio English kiziu.

STARSZY PAN

Sprechen Sie deutsch?

AMBASADOR

Hazia budzio deutsch kiziu.

STARSZY PAN

Parla lei italiano?

AMBASADOR

(ucieszony perspektywą porozumienia się po włosku)

Si! Si! Io parli italiano! Capisco!

STARSZY PAN

(z żalem)

Io non parlo italiano. Hazia budzio italiano kiziu.

(pojawia się Sekretarz)

SEKRETARZ

(do Starszego Pana)

Jego Ekscelencja rozumie język polski, ale mówić nie potrafi.

AMBASADOR

(do Sekretarza)

Adzia kudzidziu dzibuti. „Adziba! Adziba!”

SEKRETARZ

(tłumaczy)

Jego Ekscelencja pragnie zaśpiewać panu pańską piosenkę, którą osobiście raczył przetłumaczyć: „Rodzina! Rodzina!”. Po naszymu brzmi to: „Adziba! Adziba!”

STARSZY PAN

Będzie mi nieskończenie miło.

AMBASADOR

(śpiewa)

ADZIBA! ADZIBA!

Adziba! Adziba!

Adziba aj adziba!

Adziba ne ciecica

ne ciecica ni dzio!

Nu dzidzi buciora

uziula lu zio!

Dziu dziwdzi ma ściwci

ciuciura ci dzidzia

baciała lasiate

sperancia mi mizia

Mziziała uziula
 adziba lo ci
 garciamy garciamy
 u sita u si

Adziba! ...

STARSZY PAN
(gratulując Ambasadorowi wykonania)

Bardzo pięknie! Bravo! Bravo! A teraz prosimy Jego Ekszelencję na pokaz mody.

SEKRETARZ
(tłumaczy)

Kuziziu buziula moda udziradzi exelencia.

AMBASADOR
(z entuzjazmem)

Mazio muncia moda! Mazio muncia moda! Mazio muncia!

(J. Przybora, Divertimento op. 4 Sylwestrowe)

9. Proszę przeczytać poniższe teksty.
- 9.1. Proszę je najpierw recytować, a następnie odczytać, skandując.
- 9.2. Proszę je zapisać fonetycznie.
- 9.3. Proszę poniższe teksty podzielić na sylaby.

A.

Zegarek w duchu klnie,
 Bardzo mu to nie w smak,
 Chciałby powiedzieć: „Nie!”
 A mówi: „Tak-tak, tak-tak, tak-tak”.

(J. Brzechwa, Zegarek)

B.

Zegary biją, zegary biją,
 Sprzęty w pokojach mrokiem się kryją,
 Życ zaczynają stare obrazy,
 Zegar wybija głucho swe razy...

[...]

Biją zegary: raz-dwa, raz-dwa...
 Kredens coś szepce, skrzypi stół stary,
 Biją zegary, biją zegary...
 Zegary biją, zegary biją,
 Dzwonią zegary: bim-bum, bim-bom!

[...]

Biją zegary, biją zegary...

(J. Tuwim, Humoreska)